Beschrijving van Haarlemmerplein 2
Datum: 12 februari 2019 (geactualiseerd op 4 november 2024)
Auteur: Agnes Hemmes
Bezoekdatum: 9 januari 2019 / 24 oktober 2024

Architect: Arthur Staal
Ontwerpjaar: 1969-1971
Bouwjaar: 1971-1972

Opmerking
Haarlemmerplein 2 betreft een voormalig bankfiliaal met kantoor van ABN-AMRO Bank. Het heeft een orde 3-status en maakt onderdeel uit van het beschermd stadsgezicht. In 2019 is door Monumenten en Archeologie (hierna MenA) op verzoek van het stadsdeel Centrum een verkenning opgesteld om vast te stellen of er sprake is van monumentwaarden. Op advies van de door MenA geconstateerde monumentwaarden is, namens het stadsdeel, de Subcommissie Aanwijzingen Monumenten (CAM) om advies gevraagd. De CAM heeft op 28 mei 2019 positief geadviseerd. Na het advies van de CRK is de stafflap van 23 september 2019 opgesteld waarbij het bestuur besloten heeft om de procedure (nog) niet te starten.
Besloten werd om pas te starten na gereedkoming van de verbouwing van het pand. Het pand is tijdens deze verbouwing wel behandeld 'als ware het een monument'. De monumentenadviseurs van MenA zijn intensief betrokken geweest bij het proces. Het pand is verbouwd met in achtneming van de aanwezige monumentwaarden. Binnen de kaders van monumentenzorg is de gevel op restauratieve wijze hersteld en is ook een bescheiden opbouw aan het volume toegevoegd.

Stedenbouwkundige context
Het pand is gesitueerd op de hoek van de Haarlemmerdijk en het Haarlemmerplein. Het gebouw is opgenomen in een gesloten gevelwand met in hoofdzaak drie- tot vierlaagse bebouwing. Met zijn drie bouwlagen en bakstenen schijngevel op de hoek sluit het oorspronkelijke bouwvolume goed aan op de belendende bebouwing. Het gebouw is in de eerste plaats gericht op de Haarlemmerdijk, overeenkomstig het historisch verkavelingspatroon, maar reageert daarnaast ook met de hoek op het Haarlemmerplein. Dit zal ook ingegeven zijn geweest door de stedenbouwkundige context rond 1970: het Haarlemmerplein werd toen diagonaal doorkruist door de verkeersweg die vanaf het Nassauplein, langs de Haarlemmerpoort in een rechte lijn aantakte op het begin van de Haarlemmerdijk. De hoek van het bankgebouw lag in de zichtas van deze weg, een situatie die nadien vertroebeld is geraakt. In 2012is het Haarlemmerplein opnieuw ingericht en is, met de aanleg van het huidige fietspad, deze zichtlijn hersteld.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
Bankgebouw (thans bedrijfsruimte met bovenwoningen) op een rechthoekige grondslag, bestaande uit een kelder, begane grond en twee verdiepingen onder een plat dak met een schijngevel. Op het platte dak bevindt zich, terugliggend ten opzichte van de schijngevel en de dakranden, een eenlaagse opbouw met plat dak. De hoofdingang van het voormalig bankgebouw ligt op de hoek die op de begane grond is afgeschuind. De voormalige personeelsingang, thans toegang tot de bovenwoningen op de verdiepingen, bevindt zich links in de gevel aan het Haarlemmerplein.
Haarlemmerplein 2 werd in 1971-1972 gebouwd in opdracht van de Amsterdam-Rotterdam Bank naar ontwerp van Arthur Staal. De begane grond kende een, inmiddels verdwenen, indeling in een publiek

gedeelte met een balie en daarachter het deel voor het bankpersoneel. De verdiepingen waren in gebruik als kantoor. Het pand is een goed voorbeeld van 'contextuele architectuur' uit de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Hierbij was het uitgangspunt het creëren van eigentijdse architectuur die op zorgvuldige wijze ingepast werd in de bestaande context van de historische binnenstad. Door de schaal van het pand, de verticale geledeling van de gevels en de toepassing van een geabstraheerde ornamentiek, voegt het pand zich naar de belendende historische bebouwing.

In 1981 werden de puien met bandramen vernieuwd waarbij die op de begane grond meer naar voren zijn geplaatst, eveneens door bureau Staal en heeft de rechter etalageruit aan de Haarlemmerdijk in twee fasen plaats gemaakt voor pinautomaten. Ook werd de etalageruit in de gevel aan het Haarlemmerplein vernieuwd, inclusief het gedeelte met een bijzondere zig-zag vormgeving. Meer recent is het stalen draaideurportaal verwijderd en vervangen door schuifdeuren in het gevelvlak. Door deze kleine ingrepen heeft het oorspronkelijke ontwerp enigszins aan zeggingskracht ingeboet. De wijzigingen zijn echter reversibel.
Van het oorspronkelijke bankinterieur bleef alleen de monumentale publiekstrap naar de kelder, de kluis met controlegang en de personeelstrap naar de eerste verdieping bewaard. Begin jaren negentig zijn de begane grond en de eerste verdieping middels een hoge vide met elkaar verbonden (geen bouwtekeningen bekend). Rondom zijn op de eerste verdieping nieuwe kantoorruimten gemaakt. De tweede verdieping was ten tijde van het eerste locatiebezoek in 2019 een ongedeelde en gestripte ruimte.
In 2022-2024 is Haarlemmerplein 2 gerenoveerd waarbij het casco is gerestaureerd, de verdiepingen zijn getransformeerd tot woningen en op het platte dak een opbouw is gerealiseerd. Het ontwerp, vervaardigd door Anarocha Architecture (Den Haag) in samenwerking met HP architecten (Rotterdam), is voor wat betreft het restauratieve gedeelte geënt op het oorspronkelijke ontwerp. De in 1981 vernieuwde puien op de begane grond en de verdieping zijn vervangen, waarbij voor de indeling, materialisering en kleurstelling het oorspronkelijke ontwerp het uitgangspunt was. De puien op de begane grond zijn weer naar achter, in de oorspronkelijke lijn, teruggeplaatst. Ook het rechter deel van de pui aan het Haarlemmerplein met bijzondere zig-zag vormgeving is teruggebracht.
De in de jaren negentig gemaakte vide is weer dichtgemaakt; de bijbehorende trap verwijderd. Op de verdiepingen zullen nieuwe woningplattegronden worden gemaakt (nog in uitvoering). De originele trappen zijn vervangen door een nieuwe trap. Tevens is het pand verhoogd met een bescheiden, terugliggende opbouw diametraal tegenover de entreehoek. Als gevolg van een betere isolatie van het dak is de daklijst rondom thans iets hoger uitgevoerd dan oorspronkelijk.

Architectonische verschijningsvorm
Exterieur
Haarlemmerplein 2 is, ook na de recente cascorestauratie en optopping, typologisch nog goed herkenbaar als bankgebouw. De grote, diep in de gevel liggende etalageruiten zijn voorzien van robuuste lage borstweringen van basalt lava. Deze gaan over in 'lisenen' die naar boven toe over de gevel doorlopen en zo de begane grond met de verdiepingen verbinden.
Markant in het gevelbeeld zijn de twee grote vlakken metselwerk met schijngevels en ingezwenkte hoeken die een reminiscentie vormen van een halsgevel. Alle elementen in de gevel hebben een sterk grafische ordening: het is een zorgvuldige compositie waarbij verschillende gevelvlakken verticaal zijn uitgelijnd waar een horizontaal vlak van puien met bandramen en vloer- en dakranden als het ware achterlangs achter doorloopt. De gevel aan de Haarlemmerdijk is op de tweede verdieping voorzien van drie overhoeks-geplaatste erkers, die oorspronkelijk een tegenhanger hadden in de etalageruit aan het plein in de vorm van een venster met zig-zag vormgeving van gekleurd glas (thans helder glas). Door de verticale belijning krijgen de gevels een ritmiek die goed aansluit bij de breedte en geleding van de aangrenzende panden.

Staal reageert in zijn gevelontwerp op een zeer doordachte manier op de ligging van het pand op de hoek met het plein. Hij speelt hierbij met de concepten voor-, zij en overhoekse gevel. Het blinde geveldeel aan het Haarlemmerplein is een verwijzing naar de historische verschijningsvorm van zijgevels van zeventiende- en achttiende-eeuwse hoekpanden. Met de ongelijke aansluiting tussen het

metselwerk van voor- en zijgevel wordt echter ook het verschil in betekenis tussen beide gevels benadrukt. Tot slot vormen de twee halve 'halsgevels' overhoeks gezien, vanaf de toenmalige aanrijroute over het Haarlemmerplein, weer één hele halsgevel.

Interieur
De kluis in de *kelder* die ruim een kwart van de plattegrond beslaat heeft een controlegang rondom. Er zijn twee kluisdeuren; één voor de klanten en één voor het personeel. Een monumentale wenteltrap leidt van het publieksgedeelte op de begane grond naar de kelder. Ook de trap oorspronkelijk bestemd voor het personeel (thans toegang naar de bovenwoningen) dateert uit de bouwtijd. De treden zijn belegd met kwartsiet.

Cultuurhistorische context
Haarlemmerplein 2 vormt een onderdeel van een reeks bankgebouwen die Staal in de periode 1960-1980 realiseerde voor de AMRO-bank, overwegend in Amsterdam. Het ging daarbij zowel om verbouwingen van bestaande panden als complete nieuwbouw. Het oprichten van kleine, lokale bankfilialen paste in de naoorlogse tendens waarbij commerciële banken zich plotseling gingen richten op particulieren. De meeste gewone burgers zaten toen nog bij de Rijkspostspaarbank die voortgekomen was uit de in de vroege twintigste eeuw voor arbeiders opgezette Postgiro. Als staatsbank kon deze haar rentetarieven echter niet verhogen, terwijl private banken dat wel konden doen. Door het aantrekken van spaargelden van Nederlandse huishoudens hoopten zij hun vermogen te vergroten. Dit vroeg om een flinke uitbreiding van het binnenlandse netwerk van filialen.

Arthur Staal (1907-1993) was de zoon van de architect Jan Frederik Staal. Aanvankelijk maakte hij veel ontwerpen samen met zijn vader, om zich in 1930 te vestigen als zelfstandig architect. Twee jaar later richtte hij samen met Albert Boeken 'Groep '32' op, uit onvrede omdat het hen niet lukte om in het architectengenootschap 'Architectura et Amicitia' de functionalistische architectuur van het Nieuwe Bouwen als waardevolle architectuuropvatting geaccepteerd te krijgen. In 1934 sloten zij zich aan bij 'De 8'. Ze namen daarbinnen wel een afwijkend standpunt in, omdat zij vonden dat het functionalisme van architecten als B. Merkelbach en M. Stam te ver doorgeschoten was. Staal ontpopte zich al snel als woordvoerder en was het meest provocatief in zijn opstelling. Hij was van mening dat de functionalisten van onder andere 'De 8 en Opbouw' het bouwen te wetenschappelijk benaderden. De architecten van 'Groep '32' streefden naar een meer esthetische benadering, met de mogelijkheid om ook elementen uit de traditionele en klassieke bouwkunst te combineren met de principes van het Nieuwe Bouwen. Met name het achttiende-eeuwse classicisme was bij Staal favoriet.
Staal ontpopte zich vooral na de Tweede Wereldoorlog als een succesvol architect die verantwoordelijk was voor een groot aantal bedrijfs- en kantoorpanden in Amsterdam. Eén van de belangrijkste gebouwen is het gebouw Metropool aan de Weesperstraat dat Staal in 1964 samen met C. de Vries ontwierp. Het motief van de hier toegepaste overhoeks geplaatste erkers keert in 1969 terug in het ontwerp voor Haarlemmerplein 2. Naast de AMRO bank was Shell Laboratorium een belangrijke opdrachtgever. Van 1956 tot 1976 bouwde hij in Amsterdam Noord een aantal laboratoria en werkplaatsen, met de Shelltoren 'Overhoeks' als hoogtepunt. De intellectuele wijze, met tal van verwijzingen naar historische vormen, waarop Staal de architectonische en stedenbouwkundige opgave van het bankgebouwtje aan de Haarlemmerdijk opvatte, is kenmerkend voor zijn contextuele benadering.

Conclusie / registeromschrijving
Het exterieur van het Haarlemmerplein 2, dat redelijk gaaf bewaard is gebleven, is van *architectonische waarde* vanwege de zorgvuldige architectonische en stedenbouwkundige compositie. Het ontwerp voor de gevels is grafisch en gelaagd en kent een rijke materialisatie. Door de schaal van de bebouwing, de verticale opdeling van de gevels en de abstracte ornamentiek is het pand een representatief voorbeeld van 'contextuele architectuur' uit de vroege jaren zeventig, waarbij nieuwbouw zich op natuurlijke wijze voegt in het bestaande historisch-stedenbouwkundig weefsel. Daarnaast geeft de gebruikmaking van de ligging op de hoek van het bouwblok en in de zichtas van het Haarlemmerplein het gebouw *situationele en stedenbouwkundige waarde*. Binnen de collectie van door Staal ontworpen 'bankfilialen' in Amsterdam neemt Haarlemmerplein 2 een belangrijke plaats in.

Van het interieur is alleen nog van waarde de kluis met deuren, de controlegang en de monumentale wenteltrap tussen kelder en begane grond.
Verder heeft het pand *cultuurhistorische waarde* omdat het, nog steeds herkenbaar (*gaafheid*) als bankgebouw in de Haarlemmerbuurt, een duiding is van de periode dat commerciële banken zich gingen richten op particulieren en daarvoor een netwerk van kleinschalige filialen nodig had.

Bronnen en literatuur

Monumenten en Archeologie, archief
Stadsarchief Amsterdam, beeldbank
Stadsdeel Centrum, Archief Bouw- en Woningtoezicht
Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, archief Staal (STAA), inv.nr. 110473305

A. de Back (redactie), *Groep 32*, Uitgave TU Delft, Faculteit Bouwkunde, Delft 1998
Sjaak Priester, 'Architect Arthur Staal, 1907-1993. Nooit rumoerig of pathetisch,' *Ons Amsterdam 10 (2008), 379-399*
Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Staal. A. (Arthur) / Archief (STAA) / Geschiedenis van de Archiefvormer, Biografische schets Arthur Staal (1907-1993)
Joh. De Vries, Wim Vroom en Ton de Graaf (redactie), *Wereldwijd bankieren ABN AMRO 1824-1999*, Amsterdam 1999, 342-345

Beeldmateriaal

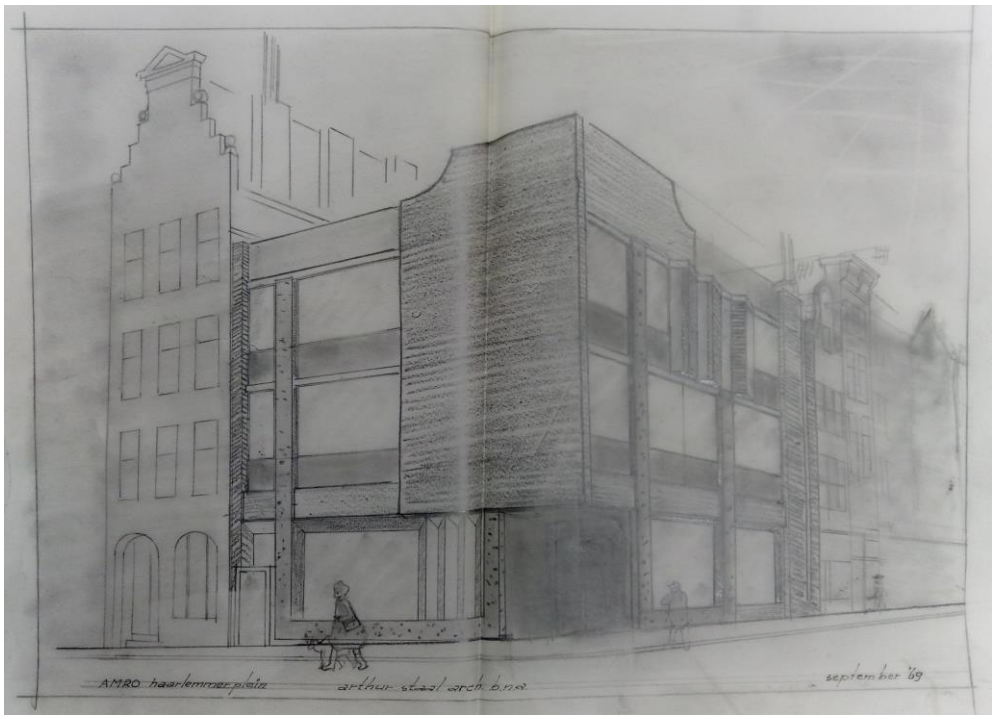

Schets voor 'AMRO Haarlemmerplein' vervaardigd door Arthur Staal, september 1969 (HNI, Rotterdam)

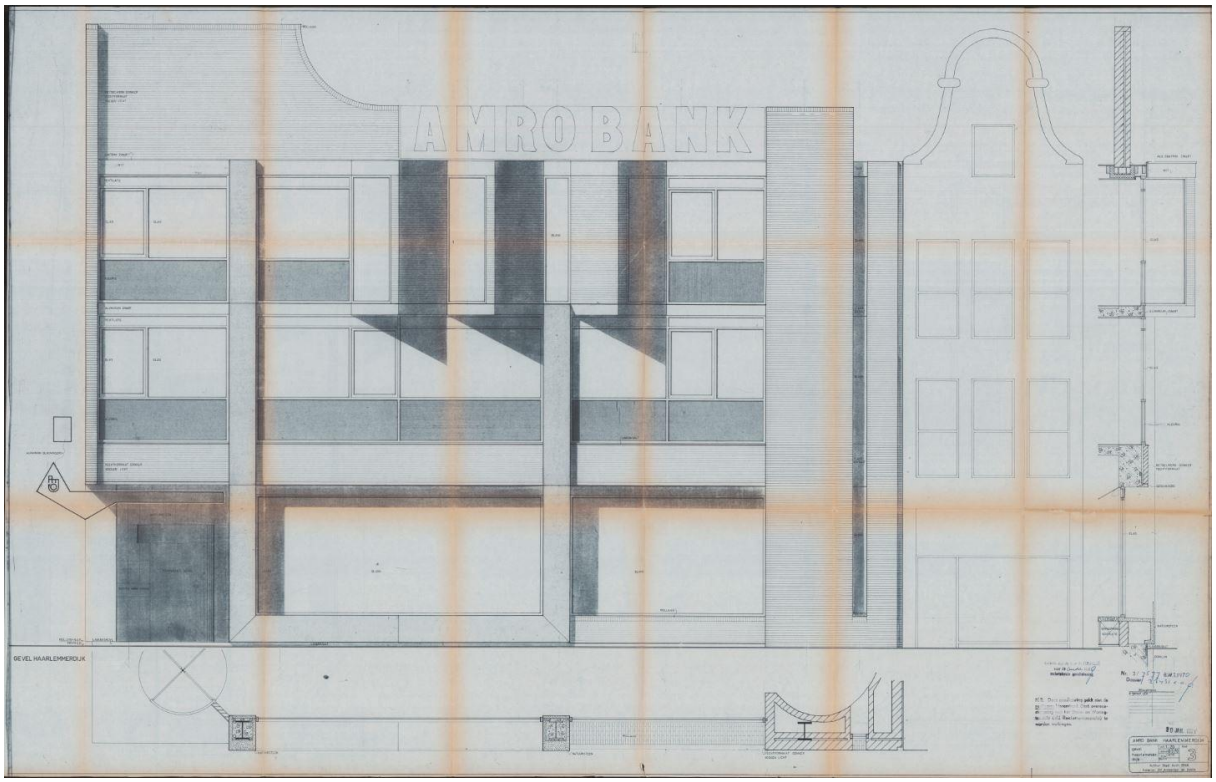

Ontwerptekening gevel Haarlemmerdijk, mei 1971, door A. Staal (gemeente Amsterdam, archief Bouw- en Woningtoezicht)

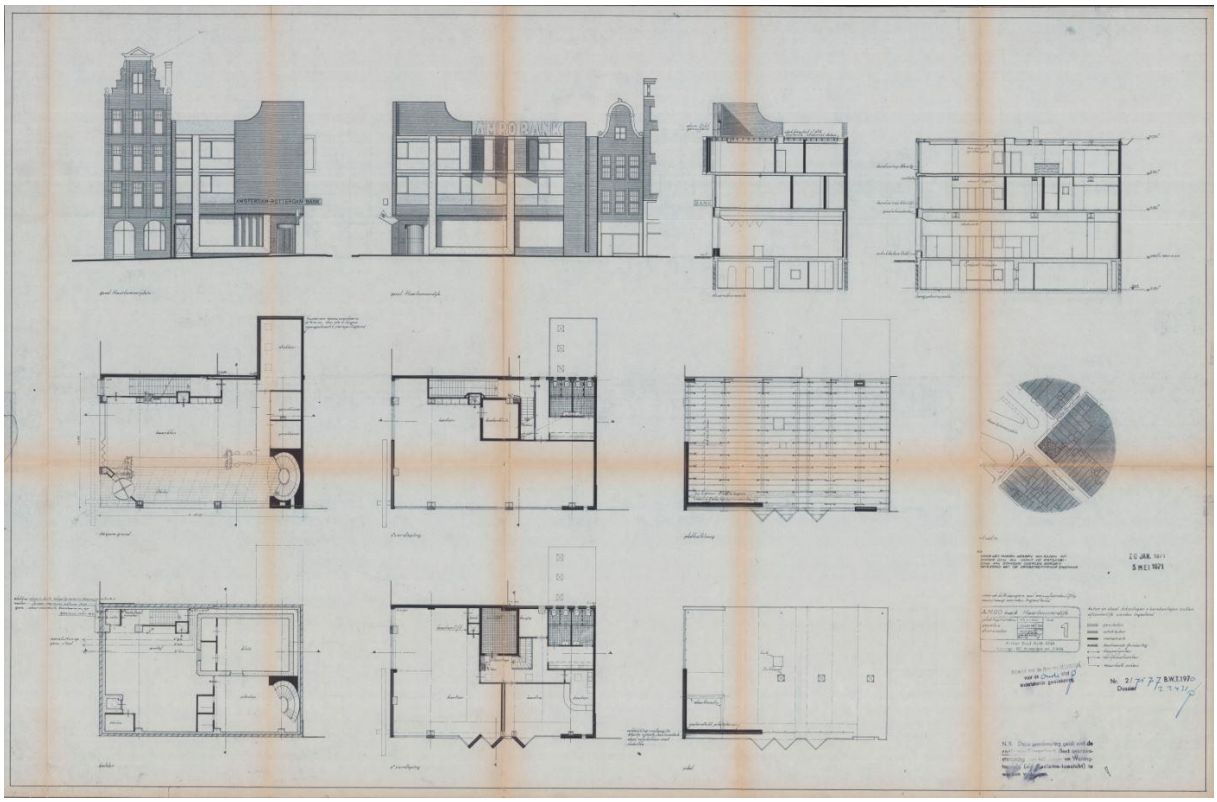

Ontwerptekening mei 1971, A. Staal (gemeente Amsterdam, archief Bouw- en Woningtoezicht)

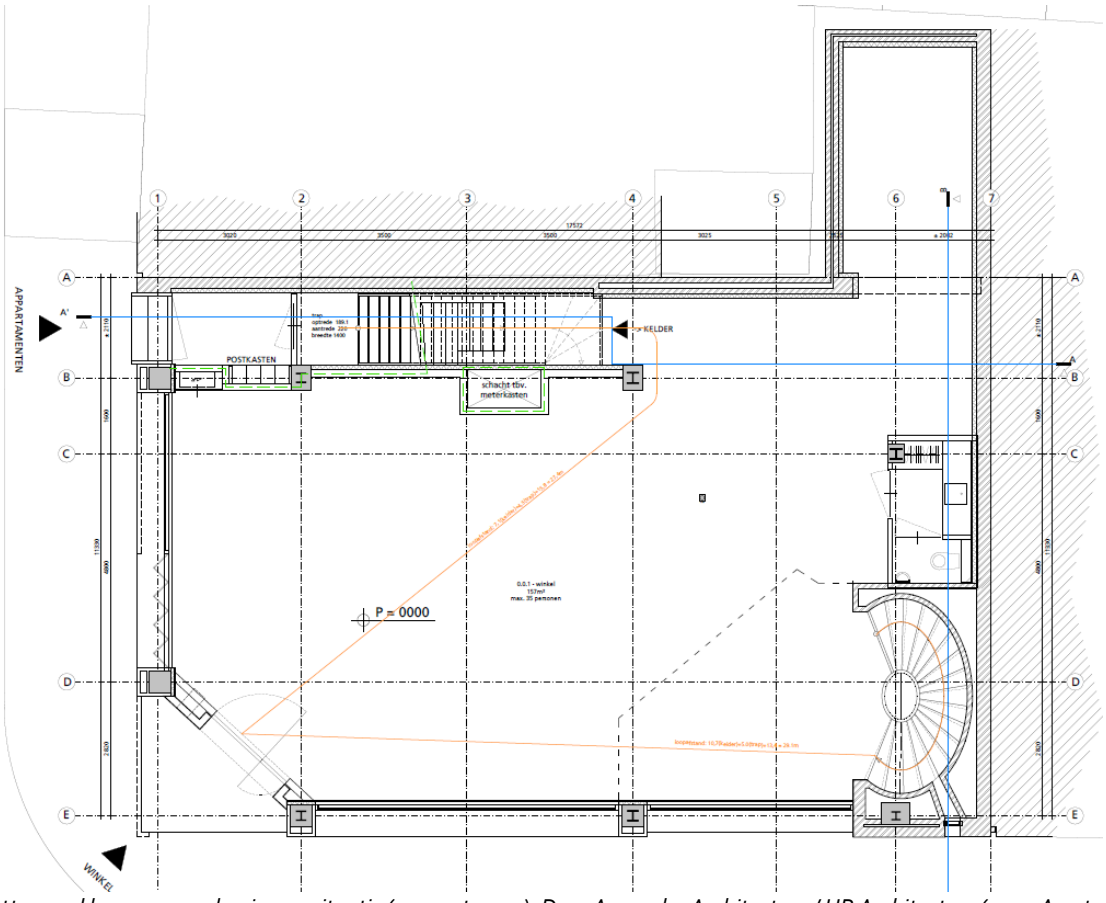

Plattegrond begane grond - nieuwe situatie (2 maart 2022). Door Anarocha Architecture / HP Architecten. (gem. Amsterdam, BWT archief)

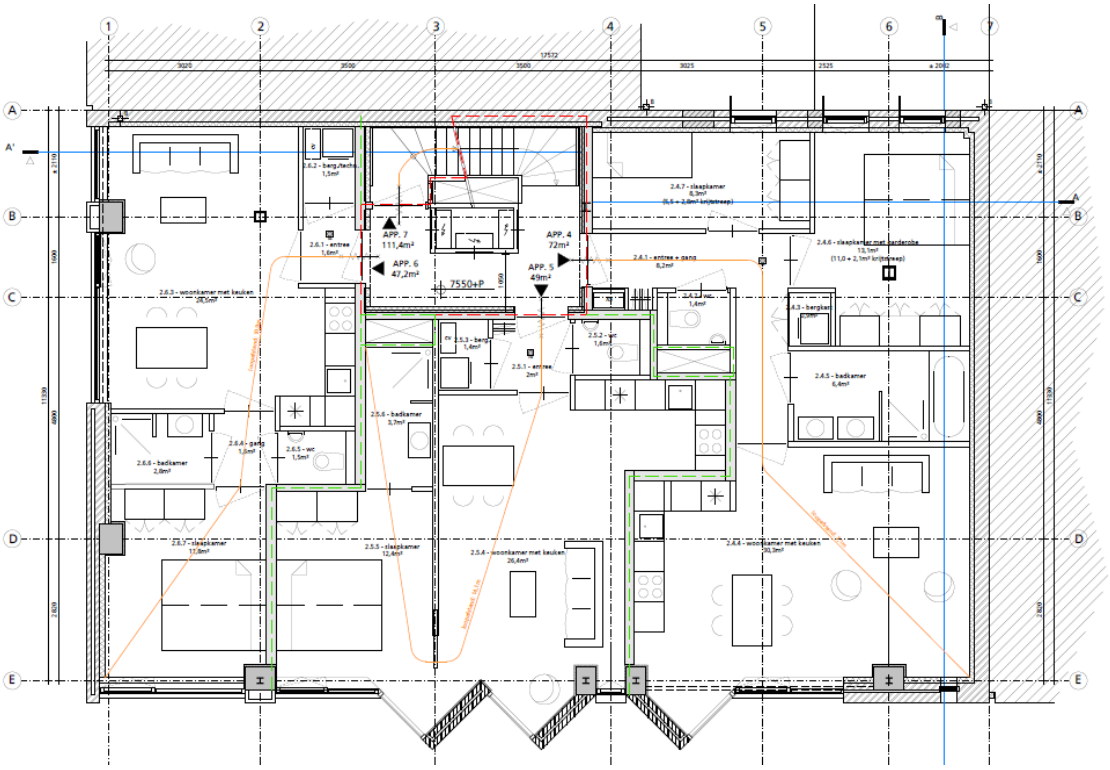

Plattegrond tweede verdieping - nieuwe situatie (2 maart 2022). Door Anarocha Architecture / HP Architecten. (gem. Amsterdam, BWT archief)

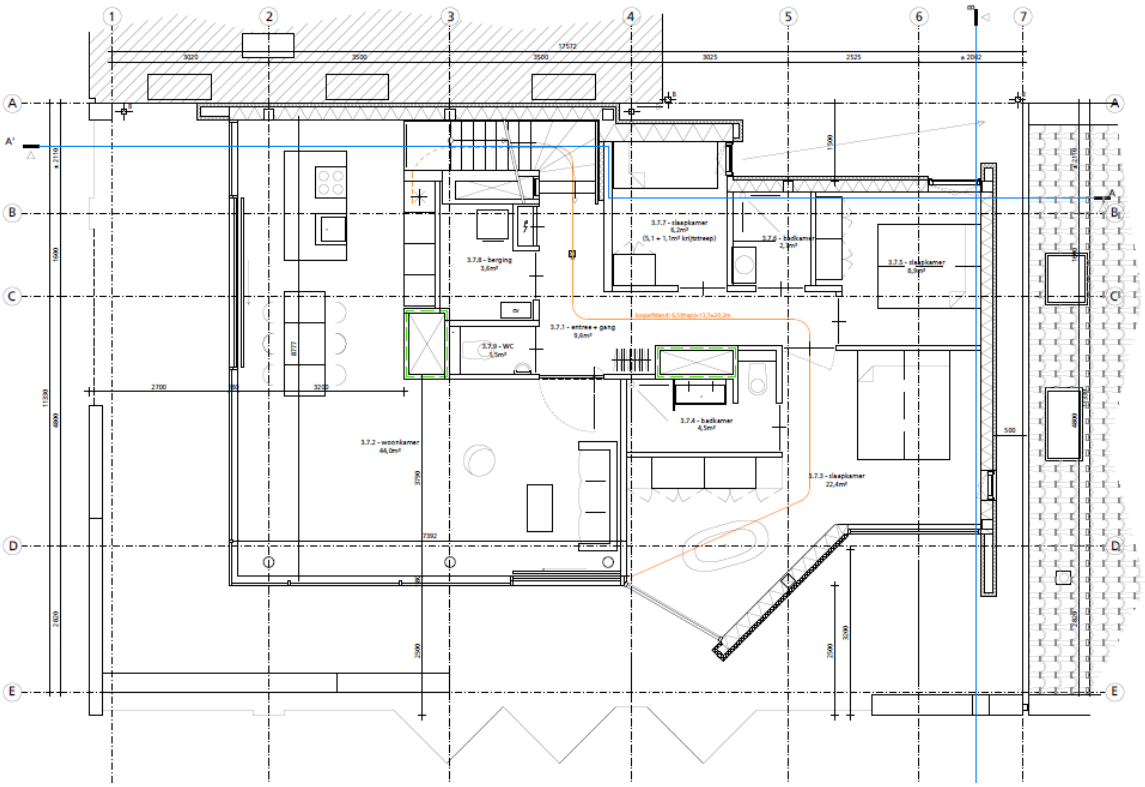

Plattegrond derde verdieping / opbouw dak - nieuwe situatie (2 maart 2022). Door Anarocha Architecture / HP Architecten. (gem. Amsterdam, BWT archief)

Foto uit 1972 (GAA, inv.nr. 010122028481)

Haarlemmerplein 2 anno 2024, na cascoherstel en optopping (Foto Monumenten en Archeologie, oktober 2024)

Haarlemmerplein 2, opname 2019 voor cascoherstel (MenA)

Haarlemmerplein 2, gevel Haarlammerstraat. Na cascoherstel, waarbij onder andere de puien uit 1981 zijn vervangen. Opname 2024 (MenA)

Haarlemmerplein 2, zijgevel zijde Haarlemmerplein. Met het vernieuwen van de vensters is de pui teruggeplaatst naar de oorspronkelijke positie, waardoor de diepe neggen van tufsteen weer beleefbaar zijn. Ook het rechter deel van de pui met de bijzondere zig-zagvormgeving is weer teruggebracht. (Opname oktober 2024 MenA)

Gevel Haarlemmerstraat. Sporen van de verplaatste pui.

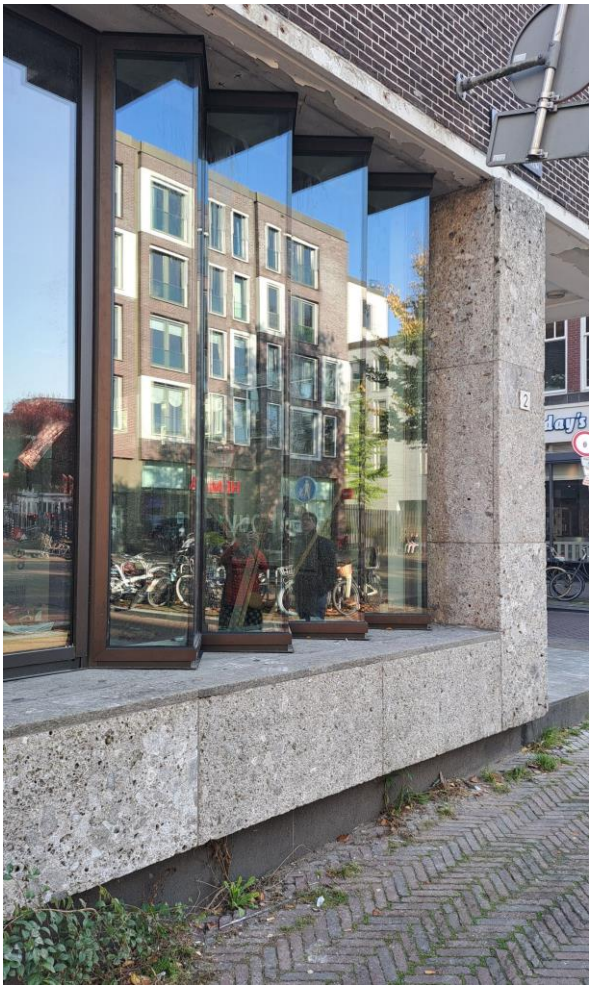

Gereconstrueerde 'harmonica-venster'. Opname MenA, 2024

Haarlemmerplein 2, begane grond met de in de jaren negentig gemaakte vide en trap. Opname in januari 2019. Met de verbouwing in 2022-2024 is deze vide weer dichtgemaakt en is de trap verwijderd. (opname MenA)

Haarlemmerplein 2, publiekstrap naar kluis in kelder Haarlemmerplein 2, personeelsingang zijgevel (Opname 2019, MenA)

Kantoorverzamelgebouw Metropool, Weesperstraat, door A. Staal in samenwerking met C. de Vries (1960-1964) (Herkomst Architectuur.ORG Bart van Hoek)

Twee andere voorbeelden van door A. Staal ontworpen bankfilialen van de ABN AMRO bank: Kinkerstraat 158 (1974-1976) en Rozengracht 88 (1979-1981)